

Emancipacija*

Ivan Prpić

Fakultet političkih nauka, Zagreb

Sažetak

Sve do 18. stoljeća prevladavalo je pravno značenje pojma emancipacija, ali on u sebi nosi širi semantički potencijal. Sloboda i jednakost su svojstva koja pojedinac zadobiva emancipacijom i iz njih se razvija novovjekovno značenje pojma kao oslobođanje od duhovnog, socijalnog i političkog tutorstva, ovisnosti i potlačenosti. Promjena značenja u novom vijeku upućuje na povezanost njegova značenja s pojavom građanskog liberalnog pokreta i ideologije. Zahtjev da se pozitiviranjem općenitog prava svi ljudi izjednače i oslobode je zahtjev da se promijeni oblik prava koji regulira odnose u zajednici — revolucioniranje ustrojstva u zajednici. Tako je proces emancipacije gotovo istovjetan s poviješću pojmljenom kao zbivanjem čovjekove slobode. Tri su temeljna aspekta emancipacijskog procesa: ekonomijsko-industrijski, politički i ćudoredno-religijski.

Slijedi prikaz rasprava o pretpostavkama, oblicima i mogućnostima emancipacije Židova vođene između M. Hessa, B. Bauera i K. Marxa. U Marxovim ranim spisima pojam emancipacije ima analitičko značenje ali isto tako izražava motiv, program i cilj čovjekova djelovanja. Program koji je aktualan i u suvremenom svijetu.

»Emancipacija«** je prvobitno *terminus technicus* rimskog prava. U rimskoj je republici označavao pravni čin kojim je *pater familias* otpuštao sina

* Tekst *Emancipacija* prvobitno je napisan kao prilog za *Leksikon marksističkih pojmova* koji izdaje Institut za međunarodni radnički pokret iz Beograda. Zahvaljujemo Uredništvu *Leksikona* što se suglasilo da tekst prethodno bude objavljen u časopisu »Politička misao«.

** *Emancipacija* (emancipatio, onis, lat., otpuštanje sina iz očinske vlasti; ustupanje (zemljišta); e-mancipo, otpustiti iz očinske vlasti; ustupiti, predati, prepuštiti, e manu capere — pustiti iz ruke, prodati (osobito zemlju), otuditi, osloboditi) — oslobođenje od zavisnosti, potčinjenosti, ugnjetavanja; dobivanje samostalnosti.

iz svoje gospodarske vlasti. Imitirajući proceduru oslobođenja roba otac je formalno tri puta prodavao sina stranoj osobi (*pater fiduciarius*) i ponovno ga otkupljivao. Time je sin dobivao emancipaciju i postajao u građansko-pravnom smislu *sui juris*. Neemancipirani sinovi su imali prava rimskog građanina i mogli su sklapati brak, ali nisu mogli samostalno raspolagati imovinom i gospodariti porodicom. U vrijeme carstva ublažene su odredbe o pravu sinova da raspolažu imovinom. Postupno je napušten i simbolički čin kupoprodaje. Dostajala je očeva izjava pred magistratom ili na očev zahtjev izdana careva suglasnost. Prilagodavanjem rimskog prava tradicijama običajnog prava u pojedinim je zemljama prošireno pravno značenje pojma »emancipacija«. Sin je dobivao status emancipiranog bez posebnog pravnog rituala čim je brakom, položajem (na dvoru ili crkvi) ili trgovinom stekao vlastito gospodarstvo.

Pravno je značenje pojma »emancipacija« prevladavalo do kraja 18. stoljeća. Pojam, međutim, sadrži znatno širi semantički potencijal koji je izlazište primjene pojma izvan sfere građanskog prava, a time i suvremenog značenja pojma »emancipacija«.

Subjekt emancipacije u rimskom pravu je otac koji sinu *daruje* pravo da ima vlastito gospodarstvo i ovlasti što ih ima *pater familias*. Otac ne mora emancipirati sina. Sin nema pravo zahtijevati emancipaciju. Ovim se činom *pater familias*, koji je raspolagao životom i smrću ne samo robova nego i svih ukućana, odricao vlasti nad životom sina. Emancipacija je jednokratni čin koji ukida vladavinu oca nad sinom, ali ne dovodi u pitanje instituciju *pater familias*. Dapače, uzdižući sina u stalež gospodara emancipacija obnavlja gospodarstvo *pater familias*. Emancipacija se, osim toga, zbiva izvan političke zajednice, u obitelji. Politička zajednica robovlasnika, međutim, pretpostavlja ovakvu emancipaciju. Ta se zajednica obnavlja i opstoji pod pretpostavkom zbivanja emancipacije u obitelji.

Dobivši emancipaciju, sin je postajao gospodar na vlastitom gospodarstvu i time *slobodan*. Naime, prema grčkoj tradiciji, koju su prihvatili i Rimljani, bit je slobode »da svatko živi kako hoće«.¹ Robovi i svi drugi zavisni ne mogu živjeti po svojoj volji i stoga nisu slobodni. Dobivši emancipaciju, čiji je objekt u riskom pravu mogao biti samo pojedinac, sin je *izjednačen* s ocem i svima koji već jesu *pater familias*. Iako on nije bio rob, emancipacijom je promijenjen njegov status. *Sloboda*, kao pravo i mogućnost da živi po svojoj volji i *jednakost* u vlasti nad obitelji i obiteljskim gospodarstvom su svojstva koja pojedinac dobiva emancipacijom. Ove posljedice emancipacije kao pravnog čina su, nasuprot etimologiji, izlazište novovjekovnog značenja pojma »emancipacije«, prema kojem je emancipacija oslobođenje od duhovnog, socijalnog i političkog tutorstva, ovisnosti i potlačenosti. Ovo je značenje pojma »emancipacija« posredovano njegovom uporabom izvan sfere »privatnog« građanskog prava. Već u 14. stoljeću u Italiji je zabilježena upotreba oblika glagola *emancipo* u općenitom značenju. I u drugim evropskim jezicima općenito se značenje izvan sfere prava najprije izražava gla-

¹ Aristotel, *Politika*, Kultura, Beograd 1960, 1317b, str. 202.

golskim oblicima.² Tek se u predvečerje građanske revolucije u Francuskoj (1789) uvriježila upotreba imenice »emancipacija« u socijalnoj, političkoj i duhovnoj sferi zajednice. Semantički je značajno da se, nasuprot rimskoj tradiciji, u kojoj je glagol *emancipio* prijelazan, u novom vijeku rabi povratni glagolski oblik »emancipirati se«.

Povijest rabljenja pojma »emancipacija« u novom vijeku upućuje na povezanost promjene njegova značenja s pojavom građanskog liberalnog pokreta i ideologije. Odnosno, novo je značenje pojma određeno oblicima slobode u feudalnom društvu i liberalnom kritikom toga društva. Naime, ni u feudalnom društvu sloboda nije općenito svojstvo i općenito pravo čovjeka kao generičkog bića, nego *posebno* pravo (odnosno skup prava) staleža, korporacije, grada ili pojedinog zemljoposjeda. Pojedinaac je tek posredstvom pripadnosti jednom od dijelova feudalnog društva subjekt stanovitih prava-povlastica. U izuzetno diferenciranom društvu sloboda nije svedena na razliku rob—slobodan čovjek. Feudalna prava-povlastice su raznovrsna i nejednaka i za pripadnike istog staleža. Kao prava da se nešto čini ili ne mora činiti, ove su povlastice sinonim za feudalne slobode koje bitno određuju duhovni, socijalni i politički život staleža i pojedinca. Nasuprot tomu, liberali su zahtijevali pozitiviranje *jednakog općenitog* prava kao temeljnog odnosa u zajednici. Na temelju uvida zagovornika racionalističkog prirodnog prava i filozofije prosvjetiteljstva oni su isticali da je čovjek biće koje ima razlog opstanka u samom sebi i otuda pravo da bude vlasnik svojih duhovnih i fizičkih sposobnosti, te proizvoda što ih iz prirode prisvaja radom. Odričući povlastice crkve i vladara da budu tutori filozofije i znanosti oni su isticali pravo individuuma da spoznaje istinu i obrazuje se primjerenom sposobnostima vlastita uma. Izražavajući potrebe novog, građanskog društva, liberali su zahtijevali ukidanje raznovrsnih feudalnih povlastica-sloboda koje su priječile slobodnu cirkulaciju vlasništva i radne snage i onemogućavale da društvu imanentni »prirodni« zakoni proizvodnje reguliraju proizvodnju. Pokazujući svjetovno porijeklo političke vlasti, liberali su zagovarali odvajanje religijske od političke zajednice, a građanski su demokrati već krajem 18. stoljeća ustvrdili prirodno pravo i sposobnost svih ljudi da donose, provode i čuvaju zakone svoje zajednice.

Zahtjev da se svi ljudi *izjednače* pozitiviranjem općenitog prava kao svojstva čovjekove prirode koje prethodi svakoj ljudskoj zajednici i ona ga stoga mora uvažavati bio je istovremeno zahtjev za *oslobođenjem* čovjeka od svih oblika ovisnosti i tutorstva. *Jednakost i sloboda* što ih je u antici sin dobivao aktom emancipacije i u novovjekovnom su društvu semantičko izlazište pojma »emancipacija«. Sada, međutim, ovi pojmovi izriču drugačiji sadržaj, a pojmu »emancipacija« daju drugo značenje. Promjena je značenja već naviještena uporabom pojma »emancipacija« izvan sfere »privatnog« građanskog prava, ali je novo značenje vidljivo tek kad se promisle posljedice rascjepa između umno spoznatog općenitog prava čovjeka kao određenja čovjekove prirode i pozitiviranih povlastica u feudalnom dru-

² Usporedi Karl Martin Grass, Reinhart Koselleck, *Emancipation*, u *Geschichtliche Grundbegriffe*, Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache, Herausgegeben von Otto Brunner, Werner Conu, Reinhart Koselleck, Ernst Klette Verlag, Stuttgart, str. 153—196.

štvu. Budući da sloboda kao općenito pravo nije povlastica bilo kojeg staleža, zahtjev da se pozitiviranjem općenitog prava svi ljudi izjednače i oslobode je zahtjev da se *promijeni* oblik prava koji regulira odnose u zajednici, a ne samo zahtjev da se obespravljani i neslobodni izjednače s onima koji već jesu slobodni i jednaki. Emancipacija pretpostavlja kidanje s tradicijom i revoluciranje ustrojstva zajednice, a ne njezino obnavljanje. Kako nitko nije emancipiran, emancipacija je umno spoznata svrha i cilj što ga treba u budućnosti ozbiljiti, a ne u zajednici ozbiljeno stanje jednog staleža. Otuda ona nije jednokratni čin nego *proces* unapređivanja čovjekove slobode. Emancipaciju se, isto tako, ne može dati (dobiti). Nju valja *izboriti* kao čovjekovo samooslobođenje. Subjekt/objekt tog oslobođenja nije i ne može biti tek pojedinac. Iako se u početku govori o emancipaciji posebno potčinjenih i zavisnih grupa (katolika, Židova, žena, robova) ili sfera zajednice (države, crkve, znanosti, rada), zbiljski je subjekt emancipacije čovjek kao generičko biće. Proces emancipacije je otuda gotovo istovjetan s poviješću pojmljenom kao zbivanje čovjekova oslobođenja. Pojam »emancipacija«, pak, je politički, odnosno filozofijskopovijesni pojam uporabiv za oslobođenje čovjeka u svim sferama njegova opstanka. Kao vrijednosni pojam, on, izražavajući stav onoga tko ga rabi, može prema oslobođenju ljudi izricati liberalni, konzervativni ili socijalistički sadržaj.

Ovakvo određenje pojma »emancipacija« cjelovito je izveo već 1840. godine Karl Hermann Scheidler u odrednici *Emancipacija za Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, što su je izdali J. G. Gruber i J. S. Erich. Izloživši pravno značenje pojma »emancipacija«, Scheidler navodi da se pojam rabi i u političkom, filozofskom i svjetsko-povijesnom smislu i dodaje da »ovo proširenje nije nipošto slučajno ili proizvoljno, nego je nužno utemeljeno u biti čovječanstva i toku njegova razvoja, a time je emancipacija postala *najvažnijim* od svih pojmova, osobito središtem svih suvremenih pitanja države ili našeg vremena«. ³ On, naime, izriče nastojanje »vremena emancipacije« da ukine osobnu zavisnost i potčinjenost pojedinih socijalnih grupa i ozbilji u umu utemeljenu slobodu u zajednici. Zato Scheidler smatra da »razumjeti pitanja emancipacije našeg vremena nije ništa manje nego pojmiti samo naše vrijeme, te da se emancipacija može primijeniti na cijeli život, koji se, promatran s najvišeg stajališta, pojavljuje kao univerzalni emancipacijski proces kojega su različiti politički, religijski i dr. problemi samo sastavni dijelovi ili faze koje se mogu pravilno suditi i vrednovati jedino s ove središnje točke«. ⁴

Raščlanjujući ovako pojmljenu emancipaciju, Scheidler, oslanjajući se na Herdera, određuje čovjeka kao nesavršeno biće. Nesavršenost upućuje čovjeka da se bori za dosizanje savršenosti u carstvu umne slobode. Pretpostavka je ozbiljenja carstva slobode da se čovjek oslobodi zavisnosti od vanjske prirode, od proizvodnje vladavine drugog čovjeka i podložnosti vlastitim čuvstvima i strastima. Prevladavanje ovisnosti u ovim sferama je jedinstven emancipacijski proces koji omogućava čovjeku da proizvede povijest kao vlastito djelo. Od zavisnosti o vanjskoj prirodi čovjek se oslobađa

³ Karl Hermann Scheidler, *Emantipation*, u Martin Greiffenhagen (Hrsg.) *Emantipation*, Hoffmann und Campe Verlag Hamburg 1973, str. 51.

⁴ Isto, str. 52.

radom, od proizvoljne vladavine drugog čovjeka borbom za vladavinu zakona, a umnom spoznajom načela čudorednog djelovanja od podložnosti vlastitim čuvstvima. Sve svrhe ljudskog djelovanja mogu se izraziti kroz ova tri aspekta emancipacijskog procesa: »ekonomijsko-industrijski, politički i čudoredno-religijski«. ⁵ Scheidlerov je prikaz sadržaja i oblika emancipacije u svakom od ova tri područja bitno određen nastojanjem njemačkih liberala da osmisle mogućnost kompromisa s apsolutnom monarhijom, te danas nije osobito značajan. Ali njegovo povezivanje emancipacije s povijesnim procesom i napretkom te s raščlanjenjem područja zbivanja emancipacije stvorilo je pretpostavke i danas suvremenog određenja pojma »emancipacija«. Ono je izvedeno u raspravi o pretpostavkama, oblicima i mogućnostima emancipacije Židova koja je godinu dana kasnije zapodjenuta između Mosesa Hessa, Bruna Bauera i Karla Marxa. Povod je bilo objavljivanje studije Mosesa Hessa *Die europäische Triarchie* (1841). Pojmivši povijest kao emancipacijski proces, Hess je izložio tri stupnja »svete povijesti« koji su izraz ozbiljenja slobode. Reformacijom je duh emancipiran od crkve, francuskom je revolucijom čudoređe emancipirano od utemeljenosti u tradiciji, a treća i posljednja emancipacija će osloboditi zakone zajednice od utemeljenosti u historijskom pravu, ukinuti suprotnost siromaštva i novčane aristokracije te ostvariti carstvo samosvesnog, slobodnog i čudorednog čina. Nosioći i mjesta zbivanja ovih oblika emancipacije su tri evropske velesile: Njemačka, Francuska, Engleska. Hess ističe da su »tri emancipacije koje su ovdje izvedene samo različite emancipacije jednog te istog bića, muževne samostalnosti. Kad je čovječanstvo stupilo u svoje muževno doba, ono se odmah udaljilo od unutrašnje neobuzdanosti i vanjske ovisnosti; sada su jedan po jedan odbačeni i slomljeni okovi koje si nije ono samo nametnulo — nego su mu ga nametnuli njegovom kulturnom biću strani zakonodavstvo, običaji i religija — doduše samo zato što su trebali biti stvoreni novi okovi; ali okovi što ih sami sebi namećemo ne tlače.« ⁶

Pojmivši emancipaciju kao čovjekovo tvorenje zakona vlastite zajednice jednakih i slobodnih ljudi, Hess je emancipaciju Židova odredio kao »sastavni dio emancipacije duha« ⁷ koja se zbila s reformacijom u Njemačkoj. Istakao je, međutim, da je potpuna emancipacija Židova moguća tek pošto se ova emancipacija dopuni emancipacijom čudoređa kakvu je ozbiljila francuska revolucija.

Nasuprot tome Bruno Bauer je ustvrdio da emancipacija Židova nije moguća. Suglasivši se da je općenita ljudska emancipacija najvažnije pitanje vremena jer je »sloboda konačni cilj povijesti«, ⁸ Bauer tvrdi da je »čin emancipacije, ali emancipacije kao takve, emancipacije općenito, moguće tek izvršiti, i sigurno će biti izvršen, pošto je općenito priznato da bit čovjeka nije obrezivanje, niti krštenje, nego sloboda«. ⁹ Ovu spoznaju, pak, ne može doseći i priznati ni židovska ni kršćanska religija.

⁵ Isto, str. 74.

⁶ Moses Hess, *Die europäische Triarchie*, u *Philosophische und sozialistische Schriften*, Akademie Verlag, Berlin 1961, str. 159.

⁷ Isto, str. 143.

⁸ Bruno Bauer, *Die Fähigkeit der heutigen Juden und Christen frei zu werden*, u Bauer, *Foldzüge der Reinen Kritik*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M, str. 175.

⁹ Isto, str. 179.

»Ograničeno biće« židovske religije, naime, nije »učinilo sadržajem religije punog čovjeka, razvijenu samosvijest, to znači duh koji više ni u čemu ne vidi ograničenje što ga sputava, nego smušenu svijest koja se još bori sa svojim ograničenjem, i to, dapače, osjetnim, prirodnim ograničenjem«. ¹⁰ Stoga židovska religija upućuje prije svega da se bavi »zadovoljenjem još prirodne potrebe«, ¹¹ te Židov ne može razmišljati o tomu »što je čovjek općenito«. ¹² On kao Židov ne može a da ne prestane biti Židovom »raditi na unapređenju umjetnosti i znanosti, za slobodu, protiv hijerarhije, zbiljski se interesirati za državu i razmišljati o njezinim općenitim zakonima«. ¹³ »Ograničeno biće« židovske religije je, otuda, razlog što se Židovi »odupiru povijesnom razvoju«, te Židovi moraju napustiti židovsku religiju žele li biti emancipirani.

Ni kršćani, odnosno kršćanska država, ne mogu emancipirati Židove. Kršćanstvo je, proizlazeći iz židovstva, prevladalo njegovu prirodnu ograničenost i čovjeka pojmlilo općenito. Ono je time stvorilo pretpostavke istinske emancipacije. Ali i ono je izvrnilo istinsku samosvijest čovjeka i uništilo »stvar čovječanstva« priznajući samo jednom čovjeku, Kristu, da je »sve, bog, sveobuhvatnost i svemoć«. Ono je, naime, ukinulo ograničenost i isključivost židovske religije, ali u religijskom obliku. A religijsko je ukidanje »ograničenog bića« židovske religije, i kad je izvedeno na razini načela, površno i protuslovno, »jer odnose koje rastvara ne rastvara iznutra, putem njihove vlastite dijalektike i putem znanstvenog, teorijskog dokaza, nego time što se jednostavno uzdiže iznad njih, prosto ih i jednostavno poriče, dakle ostavlja ih u osnovi da postoje i to dovoljno loši; dapače, ono se tako malo može od njih osloboditi da ih ponovo uspostavlja, ali, doduše, u pustolovnom obliku«. ¹⁴ Iako, naime, kršćanstvo poriče prirodnost staleških razlika i privilegija te proklamira jednakost i slobodu svih ljudi, ono, priznajući vladavinu Jednoga, ne ruši postojeće povlastice, obnavlja razlike i neljudskost čini općenitom. Budući da postojećim povlasticama i nejednakosti suprotstavlja tek njihovo prevladavanje u fantaziji, ono ne može dati obćanu jednakost i slobodu. Stoga i kršćani moraju biti emancipirani: oni moraju prestati biti kršćani da bi postali ljudi. Ali kršćanstvo je stvorilo pretpostavke općenite ljudske emancipacije. Iz njih je prosvjetiteljstvo i istinska kritika, »oslobođena samosvijest koja ne bježi, kao religija, ne uzdiže se u fantastično odražavanje ovoga svijeta, nego se probija kroz svijet i zbiljski vodi borbu s granicama i povlasticama« ¹⁵ izvelo pravo svih ljudi na slobodu, stvaranje novog svijeta slobodnih i jednakih i ozbiljenje slobodne čovječnosti. Ostvareno je to, misli Bauer, kritičkim prevladavanjem kršćanske religije, odnosno religije općenito. Napuštanje religije je pretpostavka uspostavljanja države u kojoj će Jevreji moći ravnopravno sudjelovati u konstituciji političke vlasti i obnašati državne funkcije.

¹⁰ Isto, str. 179.

¹¹ Isto, str. 180.

¹² Bauer, *Judenfrage*, citirano prema Grass, Koselleck, str. 172.

¹³ Bauer, *Die Fähigkeit der Juden . . .*, str. 179.

¹⁴ Isto, str. 190.

¹⁵ Isto, str. 192.

Svoje shvaćanje emancipacije Karl Marx je izveo polemizirajući upravo s ovom Bauerovom tvrdnjom. Ustvrdivši da je »svaka emancipacija svođenje čovjekova svijeta, čovjekovih odnosa na *samog čovjeka*«,¹⁶ Marx ističe da se pitanje emancipacije Židova može odgovoriti jedino kritičkom analizom ustrojstva zajednice u kojoj oni žive. Prikazujući značenje načela ustrojstva moderne države što ih je obznanila i djelomično ozbiljila francuska revolucija, on najprije ističe da je ova revolucija uspostavila »državu kao sferu zajednice, *općeg* narodnog djela u idealnoj nezavisnosti od onih *posebnih* elemenata građanskog života. *Određena* životna djelatnost i određeni životni položaj zadobili su samo individualno značenje. Oni nisu više sačinjavali opći odnos individuuma prema državnoj cjelini. Javni posao kao takav postao je, naprotiv, općim poslom svakog individuuma, a politička funkcija njegovom općom funkcijom.«¹⁷ Političkom je revolucijom čovjek izborio pravo da konstituiraju javnu vlast, donosi njezine zakone i obnaša državne funkcije. Ovo je pravo priznato čovjeku kao čovjeku, nezavisno od posebnih određenja — religije, vlasništva, obrazovanja, rase, spola i dr. Javno pravo i javni poslovi su tako *oslobođeni* od njihova feudalnog »miješanja« s ovim posebnim određenjima i uspostavljeni kao općeniti oblici zajedničkog života koji pozitiviraju samosvijest čovjeka kao bića zajednice. Reducirajući političku državu na javno pravo, Marx ističe da je posredstvom oslobođenja političke države *oslobođen* i čovjek kao građanin države i *izjednačen* s drugim ljudima. Političkom je revolucijom država »svedena na čovjeka«; čovjek kao genetičko biće je izlazište konstitucije političke države i suveren svojih političkih odnosa. Uspostavljanje političke države određuje Marx pojmom »politička emancipacija«. U njemačkoj je klasičnoj filozofiji, osobito u Hegelovoj spekulativnoj filozofiji, pojmovno izražena zbiljnost uspostavljena političkom revolucijom. Njemačka je filozofija pojmla da čovjek ima razlog opstanka u samom sebi, da je on biće koje svojim činom slobodno proizvodi svoj svijet. Ona je ovu spoznaju dosegla oslobađajući se transcendentnih autoriteta i mišljenja izvanjskog utemeljenja. Filozofija se tako *teorijskom emancipacijom* konstituirala kao u sebe zatvoreni, samodostatni totalitet uma.

Politička i teorijska emancipacija su »veliki napredak« u procesu čovjekova samooslobođenja, ali nisu »posljednji oblik ljudske emancipacije uopće«. ¹⁸

Politička je država priznala pravo vlasništva, nepovredivosti vlasništva i osobe, slobodu savjesti kao neotuđiva čovjekova prava. Odnosi i institucije u koje čovjek dopijeva kao subjekt ovih prava, kao bourgeois, su, tako, ostali izvan domašaja zakona u umu utemeljene zajednice kao njezine materijalne pretpostavke. Ograničavajući domašaj državne djelatnosti samo na sferu zajednice politički su emancipatori napustili ambiciju čovjeka da kao genetičko biće ovlada cjelinom svoga opstanka. Istovremeno politička je revolucija »nužno razbila sve staleže, korporacije, cehove, privilegije«¹⁹

¹⁶ Karl Marx, *K židovskom pitanju*, u Karl Marx, Friedrich Engels, Rani radovi, Kultura, Zagreb 1953, str. 65.

¹⁷ *Isto*, str. 63.

¹⁸ *Isto*, str. 51.

¹⁹ *Isto*, str. 63.

kao oblike ustrojstva feudalnog građanskog društva. Ona je feudalno građansko društvo rastvorila na »njegove jednostavne sastavne dijelove, s jedne strane na *individuum*, a s druge strane na materijalne i duhovne elemente koji sačinjavaju životni sadržaj, građanski položaj ovih individuumaa«. ²⁰ Građansko je društvo kao privatna sfera u zajednici izgubilo »privid jednog općeg sadržaja« ²¹ i uspostavilo se kao skup atomiziranih pojedinaca-privatnih vlasnika. Ova je sfera, u kojoj individuum zadovoljava svoje egoističke interese i praktičke potrebe instrumentalizirajući rad drugih i pristajući da njegov rad bude instrumentaliziran, uspostavljena kao »neobuzdano kretanje« vlasništva, obrta, religije. Čovjek ni kao pojedinac ni kao generičko biće ne ovladava odnosima u građanskom društvu. Oni su podvrgnuti novcu kao »bogu praktične potrebe«, a »novac je opća, za samu sebe konstituirana vrijednost svih stvari. Stoga je čitav svijet, čovjekov svijet, kao i prirodu, lišio njihove osebujne vrijednosti. Novac, to je čovjeku otuđeno biće njegova rada i njegova postojanja, i to tuđe biće njime vlada, a on mu se moli.« ²²

Zadovoljavajući svoje potrebe radom, čovjek, prisiljen da rad i proizvod rada prodaje za novac, proizvodi i otuđenje vlastitog generičkog bića. Ono se, kao posebna društvena moć, osamostaljuje spram individuumaa i podređuje sebi individualnu egzistenciju.

Iako je političkom revolucijom općenito pravo uspostavljeno kao temeljni odnos u građanskom društvu, nije uspostavljena jednakost. Privatno pravo, misli Marx, ne povezuje, nego dijeli individuumaa i naglašava razlike. Političkom emancipacijom otuda nije ozbiljena mogućnost čovjeka da gospodari svojim opstankom, nije uspostavljena zbiljska jednakost individuumaa, te nisu svi čovjekovi odnosi »svedeni na čovjeka«. To se nije dogodilo, i nije moglo dogoditi, svođenjem ustrojstva zajednice na pravno pozitiviranu samosvijest čovjeka kao generičkog bića. Stoga Marx, nasuprot političkoj državi, Brunu Baueru i Hegelu zagovara *općenitu ljudsku emancipaciju kojom neće biti oslobođena država ili teorija*, nego čovjek kao individuum. Ova će emancipacija biti ozbiljena »tek kad stvaran, individualan čovjek povrati u sebe apstraktnog građanina i kao individualan čovjek postane generičko biće u svom empirijskom životu, u svom individualnom radu, u svojim individualnim odnosima, tek kad čovjek spozna svoje »vlastite snage« kao društvene snage i, stoga, više ne bude od sebe dijelio društvenu snagu u obliku *političke* snage, tek tada će čovjekova emancipacija biti dovršena«. ²³ Općenita ljudska emancipacija će biti ozbiljena tek kad (ako) čovjek kao generičko biće ovlada cjelinom svoga opstanka prevladavanjem razdvojenosti individualnog i generičkog života. Emancipaciju čovjeka može se ozbiljiti jedino ukidanjem 'idealne samodostatnosti' građanskog društva, političke države i filozofije. Ovo se prevladavanje zbiva nužno kao preobražaj ustrojstva apstraktne političke države i ustrojstva sfere građanskog društva u kojemu je temelj svih odnosa privatno vlasništvo. Ozbiljenje emancipacije čovjeka pretpostavlja ukidanje otuđenja i preobražaj individuumaa

²⁰ Isto, str. 64.

²¹ Isto, str. 64.

²² Isto, str. 70.

²³ Isto, str. 65.

-bourgeoisa čije su djelovanje, mišljenje pa i osjeti određeni nužnošću da vlastite potrebe zadovoljava proizvođači za novac.

Subjekt revolucije koja će emancipirati čovjeka kao čovjeka je, misli Marx, osviješteni proletarijat, proletarijat koji je usvojio filozofijsku spoznaju da je čovjek za čovjeka najviše biće. Samosvjesni proletarijat može emancipirati čovjeka organizirajući »sve uvjete ljudske egzistencije pod pretpostavkom društvene slobode«²⁴ zato što je mogućnost takve emancipacije sadržana u »formiranju jedne klase vezane radikalnim lancima, klase građanskog društva koja nije klasa građanskog društva, staleža, koji je ukidanje svih staleža, sfere, koja posjeduje univerzalni karakter svojim univerzalnim patnjama i koja ne traži nikakvo *posebno pravo*, jer joj nije učinjena nikakva *posebna nepravda*, nego nepravda uopće, koja se više ne može pozivati na *historijsko*, nego samo na *čovječansko pravo*«.²⁵ Proletarijat je klasa koja je na općenitu ljudsku emancipaciju »prisiljena svojim neposrednim položajem, materijalnom nužnošću, samim svojim lancima« zato što je on »potpuni gubitak čovjeka« i »može sebe zadobiti samo *potpunim ponovnim dobivanjem čovjeka*«.²⁶ Proleterska revolucija nije samo uvjet emancipacije čovjeka nego i njezin oblik. Naime, revolucija »nije nužna samo zato što se vladajuća klasa ne može oboriti na drugačiji način, nego i zato što obarajuća klasa samo u revoluciji može doći do toga da čitavo smeće zbaci s vrata i da se osposobi za novo utemeljenje društva«.²⁷

Emancipacija je tako istoznačna i s praktičkim revolucionarnim činom u kojemu je proletarijat subjekt-objekt povijesnog unapređenja jednakosti i slobode. *Ozbiljenje jednakosti i slobode ne iscrpljuje se pozitiviranjem jednakih i općenitih prava*. Na temelju shvaćanja da su individualno i generičko biće čovjeka identični, Marx *jednakost i slobodu poima kao jednaku mogućnost svakog pojedinca da proizvodi svoj društveni opstanak i gospodari tim opstankom*.

U Marxovim ranim spisima ima pojam »emancipacija« analitičko značenje, ali isto tako ovaj pojam izražava motiv, program i cilj čovjekova djelovanja. U kasnijim spisima, pak, gotovo isključivo je rabljen u ovom drugom značenju. Očigledno svjesno koristeći motivacijski i politički naboj Marx ga rabi u spisima u kojima prikazuje klasne borbe proletarijata ili formulira načela i ciljeve proleterskog revolucionarnog djelovanja.

Pojam »emancipacija« je sadržajno i opsegom određen polovicom 19. stoljeća. Mnogi od zahtjeva što su ih borci za jednakost i slobodu svih ljudi izricali ovim pojmom danas su ozbiljeni. Općenito i jednako pravo pozitivirano je u pravnim sistemima velikog broja suvremenih država. U industrijski najrazvijenijim kapitalističkim društvima u velikoj su mjeri zadovoljene osnovne egzistencijalne potrebe gotovo svih članova društva, a proletarijat je izborio pravo da suodlučuje u upravljanju zbivanjima u društvu. Ali, izuzetan tehnološki razvoj posljednjih stotinjak godina pri-

²⁴ Marx, *Uz kritiku Hegelove filozofije prava*, u *Rani radovi . . .*, str. 85.

²⁵ *Isto*, str. 86.

²⁶ *Isto*, str. 85. i 86.

²⁷ Karl Marx, Friedrich Engels, *Njemačka ideologija*, u *Filozofsko-politički spisi*, Zagreb 1979, str. 487.

donio je i da se u ovim društvima održi eksploatatorska struktura društvene moći. Dapače, goleme tehničke mogućnosti formiranja i kontrole javnog mnjenja te manipuliranja ljudskim potrebama omogućili su proizvodnju svijesti koja represiju kapitalističkog društva poima kao vlastiti izbor. Otuda općenitim pravom zajamčena sloboda »pod vladavinom represivne cjeline može postati moćan instrument dominacije«²⁸.

Kritičari suvremenog kapitalističkog društva pokazuju kako ona to i jest postala i obrazloženo ističu da je emancipacija čovjeka ostala aktualan program čovjekova djelovanja. Ali, bez obzira na to da li svoju tezu dokazuju prikazivanjem psihičko-seksualne sfere čovjekova života ili nastoje u odgoju i obrazovanju postići oblikovanje emancipacijske svijesti, oni ne napuštaju filozofsko-povijesno određenje pojma »emancipacija«. To vrijedi i za kritičare socijalističkih poredaka koji, pozivajući se na Marxove uvide, tvrde da je ukidanje prava privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju tek uvjet, ali ne i dovoljan razlog nadmašivanja čovjekova otuđenja te pokazuju kako u socijalističkim društvima tek valja izboriti čovjekovu emancipaciju.

LITERATURA

- 1 Bauer, Bruno, *Feldzüge der reinen Kritik*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt 1968.
- 2 Hess, Moses, *Europäische Triarchie u Philosophische und sozialistische Schriften 1837—1850*, Akademie-Verlag, Berlin 1961.
- 3 Greiffenhagen, Martin (Hrsg.), *Emanzipation*, Hoffmann und Campe Verlag, Hamburg 1973.
- 4 Glass Karl Martin — Koselleck Reinhardt: *Emantipation*, u *Geschichtliche Grundbegriffe*, Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache, Hrsg. von Otto Brunner, Werner Cornu, Reinhard Koselleck, Ernst Klett Verlag, Stuttgart, str. 153—197.
- 5 Marx, Karl, *Prilog Jevrejskom pitanju, Prilog kritici Hegelove filozofije prava*, Uvod, u MED, sv. 1.
- 6 Pažanin, Ante, *Praksa kao eksperiment ljudske slobode*, u *Marx i materijalizam*, Matica hrvatska, Split 1972, str. 106—202.
- 7 Prpić, Ivan, *Država i društvo*, Beograd 1976.
- 8 Puhovski, Žarko: *Rad i emancipacija*, u *Interes i zajednica*, Liber, Zagreb 1975, str. 91—107.
- 9 Schlumbohm, Jürgen, *Freiheitsbegriff und Emanzipationsprozess*, Vandenhoech & Ruprecht, Göttingen 1973.

²⁸ Herbert Marcuse, *Čovjek jedne dimenzije*, Veselin Masleša, Sarajevo 1968, str. 26.

Ivan Prpić

EMANCIPATION

Summary

Until the 18th century the predominating meaning of the concept of emancipation was the legal one, yet it carries an additional wider semantic potential. Through his emancipation the individual acquires freedom and equality and it is from these that the modern meaning of that concept arises, namely liberation from spiritual, social, and political tutelage, dependance, and oppression. The change of meaning in the modern age points towards its connection with the rise of the bourgeois liberal movement and ideology. The demand that all people should become equal and free through the enactment of general law equals to a demand that the form of the law that regulates relationships in the community should be changed; this amounts to revolutionizing the set-up of the community. Thus, the process of emancipation appears to be almost identical with history understood as the taking place of human liberty. The three basic aspects of the emancipatory process are the economico-industrial, the political, and the moral-religious.

There follows an account of the debate between M. Hess, B. Bauer, and K. Marx about the preconditions, forms, and possibilities of the emancipation of the Jews. In Marx's early writings the concept of emancipation has an analytical meaning but it also expresses the motivation, program, and purpose of human action. This program is also relevant to the contemporary world of today.